

# بافت تاریخی شهر کرمانشاه

سازمان، نمایی و عناصر شاخص معماری)

دکتر حسن کریمیان، عضو هیات علمی دانشگاه تهران

حمزه قبادی

۱۳۹۶



## فهرست مطالب

|                                                                |    |
|----------------------------------------------------------------|----|
| مقدمه.....                                                     | ۹  |
| فصل اول: بسترهای شکل یابی شهر کرمانشاه                         |    |
| الف) بسترهای جغرافیایی.....                                    | ۱۳ |
| ۱- جغرافیای طبیعی.....                                         | ۱۴ |
| ناهمواری‌ها (کوه و دشت‌ها).....                                | ۱۵ |
| منابع آب.....                                                  | ۱۶ |
| سراب‌ها اقلیم (حرارت، طبعیت، دما، تابش خورشید، بارش و...)..... | ۱۹ |
| مطالعات زمین شناسی منطقه زاگرس.....                            | ۲۲ |
| خاک شناسی.....                                                 | ۲۳ |
| زلزله و وضعیت پتانسیل لغزشی استان.....                         | ۲۴ |
| پوشش گیاهی و گونه‌های جانوری.....                              | ۲۶ |
| ۲- جغرافیای انسانی.....                                        | ۲۷ |
| ب) بسترهای تاریخی.....                                         | ۲۹ |
| وجه تسمیه و بررسی نام کرمانشاه در متون.....                    | ۳۰ |
| کرمانشاه در ادوار پیش از تاریخ.....                            | ۳۸ |
| کرمانشاه در دوره تاریخی.....                                   | ۳۹ |
| کرمانشاه از حمله اعراب تا دوره صفویه.....                      | ۴۳ |
| کرمانشاه از دوره صفوی تا اوایل حکومت پهلوی.....                | ۴۹ |

## فصل دوم: روند شکل‌یابی و توسعه بافت تاریخی شهر کرمانشاه

- ۵۳..... کلیاتی در خصوص بافت های تاریخی شهرها
- ۵۵..... مفهوم بافت
- ۵۶..... بافت تاریخی شهر کرمانشاه
- ۵۷..... الف) روند شکل‌یابی بافت تاریخی شهر کرمانشاه
- ۵۸..... ب) روند توسعه بافت تاریخی شهر کرمانشاه
- ۵۸..... توسعه شهر در دروه قاجار
- ۶۳..... توسعه شهر در دوره پهلوی اول

## فصل سوم: مازمان فضایی بافت تاریخی - فرهنگی شهر کرمانشاه

- ۶۵..... مفهوم فضای شهری
- ۶۷..... سازمان فضایی شهر کرمانشاه
- ۷۱..... محلات قدیم شهر کرمانشاه و ارتباط آن با بافت کنونی
- ۷۳..... محله توپخانه (توی شهر)
- ۷۴..... محله علافخانه
- ۷۴..... محله برزه دماغ (آبشوران، عباس آباد)
- ۷۵..... محله چنانی (چنانی، شترگلو، درب طویله)
- ۷۵..... محله فیض آباد
- ۷۷..... بازار و جایگاه آن در شهر اسلامی
- ۸۰..... موقعیت و پیشینه تاریخی بازار کرمانشاه
- ۸۰..... بازار کرمانشاه و عناصر شاخص آن
- ۸۴..... نقش بسترهای طبیعی در شکل‌یابی و فرم‌گیری فضایی - کالبدی شهر کرمانشاه
- ۸۵..... فرم‌یابی شهر در ارتباط با اقلیم و اصول اعتقادی

تغییرات ایجاد شده در سازمان فضایی بافت تاریخی کرمانشاه در دوره پهلوی ..... ۸۵

## فصل چهارم: فضاهای معماری و عناصر شاخص آن در بافت تاریخی شهر

### کرمانشاه

فضاهای معماری ..... ۸۷

الف: شیوه سنتی ..... ۸۸

ب: شیوه فرنگی ..... ۸۹

ج: شیوه تلفیقی ..... ۸۹

عناصر شاخص معماری در بافت تاریخی شهر کرمانشاه ..... ۹۲

الف) بناهای مذهبی ..... ۹۲

۱- مساجد ..... ۹۲

۲- تکایا ..... ۹۸

۳- کلیساها ..... ۱۰۲

۴- بقاع و امامزاده‌ها ..... ۱۰۵

ب) بناهای عام‌المنفعه ..... ۱۰۶

ج) پل‌ها ..... ۱۲۵

د) بناهای مسکونی ..... ۱۲۶

ه) فضاهای تجاری ..... ۱۳۸

فصل پنجم: تحلیل، نتیجه‌گیری، مشکلات بافت کرمانشاه، و ارائه پیشنهادات

تحلیل و نتیجه‌گیری ..... ۱۴۵

پیشنهادات و توصیه راهکارها ..... ۱۵۱

منابع فارسی ..... ۱۵۷

منابع خارجی ..... ۱۶۷

|     |             |
|-----|-------------|
| ۱۷۱ | ضمایم       |
| ۱۷۳ | الف) تصاویر |
| ۲۲۸ | ب) جداول    |
| ۲۳۳ | ج) نقشه‌ها  |

www.ketab.ir

## مقدمه

مطالعه فضای برجای مانده از گذشته سهم بسزائی در درک ساختار فرهنگی، سیاسی، اداری، اجتماعی و اقتصادی جوامع به وجود آورنده آنها عهده دار می‌باشند. هر فضا به منظور پاسخ‌گویی به نیازهای استفاده‌کنندگانش پدید می‌آید و شکل آن تحت تاثیر عوامل متعددی از جمله ویژگیهای محیط طبیعی، مصالح و امکانات فنی، فرهنگ حاکم و خلاقیت طراحان قرار می‌گیرد. انسان همواره با محیط پیرامونش نوعی ارتباط کارکردی و معنوی برقرار می‌کند و بدین سبب است که ماهیت جامعه، به ویژه آنچه در رفتار آن جلوه می‌یابد، اغلب از چگونگی طراحی و به کارگیری فضای معماری و بافتهای شهری بازتاب می‌یابد.

اگر چه معماران، شهرسازان، دست‌اندرکاران مرمت آثار و... هر کدام با روشها و دیدگاه خود به مطالعه و تحلیل فضاهای کهن و بافت قدیم شهرها مبادرت می‌ورزند، لیکن امروزه علم باستانشناسی فضاهای<sup>۱</sup> به عنوان شاخه‌ای از "باستانشناسی جدید" با بهره‌گیری از علوم دیگر، متدهای ویژه و تکنیکهای خاصی را به مطالعه فضاهای کهن و بافت قدیم شهرها وارد ساخته است. باستان‌شناسی فضاهای، نوعی باز یافت اطلاعات از طریق مطالعه ارتباطات فضایی بین ساختارها و مجموعه‌های باستانی از یک طرف و الگوهای رفتاری انسان در ارتباط با موارد یاد شده و سیستم‌های درون سایتی و برون سایتی پیرامون آنها است. این رویکرد که با بهره‌گیری از علوم متعدد

<sup>1</sup> Spatial Archaeology

در سطوح مختلف محقق می‌گردد، در مطالعه فضاهای معماری و بافت‌های کهن شهرهای دوره‌های مختلف قابلیت اجرا دارد و بدین سبب می‌تواند بطور گسترده مورد استفاده متخصصان ادوار پیش از تاریخ تا قرون معاصر قرار گیرد. با این همه، روشن است که خوانش و درک سازمان فضایی بافتها، به اندازه فهم سازمان اجتماعی و فرهنگ و معیشت سازندگانشان دشوار است.

از میان شهرهای ایران کمتر شهری را می‌توان یافت که همچون کرمانشاه در پهنه فرهنگی غنی - که کم نظیرترین آثار تاریخی امپراطوران هخامنشی تا ساسانی را در خود جای داده است - احداث شده باشد. سلامت نسبی بافت تاریخی این شهر از امتیازات دیدنی است که با سابقه‌ی غنی فرهنگی و ظرفیتهای بی‌بدیل مردمان آن ارتباطی پرمفهوم می‌یابد. همچنین، کمتر شهری را می‌توان یافت که چونان کرمانشاه در تحولات تاریخی کشور نقش برجسته باشد.

علی‌رغم اهمیت کلیدی این شهر در شکل‌یابی تحولات تاریخی ایران، مطالعات باستان‌شناسی مستمر و هدفمندی در بافت تاریخی آن به ثبت نرسیده است. بدین سبب، در نوشتار حاضر تلاش گردیده تا بخش‌هایی از شواهد ملموس تلاشهای فرهنگی قرون و اعصار متمادی مردمان فرهنگ پرست و ادب پرور این مرز و بوم - که در بافت تاریخی شهر کرمانشاه انعکاس یافته است - سلفی گردد. در انجام پژوهش‌های میدانی که این نوشتار از آن منتج گردیده، چهره‌های فرهنگ دوست زیادی مساعدت داشته‌اند که جای آن است تا صمیمانه‌ترین سرشناسی و سپاس خود را به محضرشان تقدیم داریم. نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از جناب آقای رنجبرشورابی مسئول محترم انتشارات میراث کتاب (سمیرا) که نکات بسیار سودمندی در جهت اصلاح کتاب و هر چه بهتر شدن کار متذکر شدند و همچنین از سرکار خانم اکرم طهماسبی کارمند اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کرمانشاه که برخی از تصاویر، مطالب و پلان‌های کار را در اختیار مولفین قرار



دادند، کمال تشکر و قدردانی نمایند. بی‌تردید نوشتار حاضر دارای نواقصی است که مولفین مشتاقانه از هرگونه رهنمودات علمی صاحب‌نظران درمرتفع ساختن کاستی‌های آن بهره خواهند جست و خاضعانه دست گرم و مهربان تمامی دانش‌پژوهان سرزمینمان را در ارتقاء کیفی آن خواهند فشرد.

پاییز ۱۳۹۵

دکتر حسن کریمیان<sup>۱</sup> - حمزه قبادی زاده<sup>۲</sup>

<sup>۱</sup>دانشیارگروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران h.karimi@ut.ac.ir  
<sup>۲</sup>دانشجوی دکتری باستان‌شناسی گرایش دوره تاریخی دانشگاه تهران h.ghobadi@ut.ac.ir